

*Рецензии и отзиви***ГРАЖДАНСКОТО ПРИЗВАНИЕ НА СОЦИОЛОГА**

(*Социологията като граждански ангажмент*, юбилеен сборник за 65-годишнината на П. Кабакчиева, съст. М. Грекова, М. Минева, Л. Вайсова и Д. Благоев, УИ „Св. Кл. Охридски“, 2022)

Сборникът *Социологията като граждански ангажмент* е събрал авторски статии на редица изтъкнати социолози, политолози и икономисти. Не е случайно, че съдържанието е толкова богато – разнообразните и задълбочени занимания на Петя Кабакчиева очертават полета и направления в политическата социология, социология на образованието, социология на бедността и неравенствата, социология на ценностите и гражданското общество, които са се превърнали в отправна точка на анализите на нейните съвременници, колеги и докторанти. Тези направления са организиращ принцип на сборника.

Първата част от сборника е посветена на методологически публикации. В нея Георги Фотев разглежда т. нар. „нова социология“. Новата социология представлява критика на доминиращата традиция на структурния функционализъм на Толкът Парсънс. Развитие на социологията, парадигмите и школите на полипарадигмалната наука е вклинено в своите обекти – обществата и хората, мислени не само в техните актуални специфики, а и като проекти за бъдещето („какви могат да бъдат“) (с. 23). Новата социология Георги Фотев обвързва с не-класическата наука и т. нар. от него „разрушителен релативизъм без граници“ (с. 25), когато социологията се отказва от „големите наративи“. Авторът вижда в новата дигитална социална реалност възможност да се възроди позитивизмът поради нарасналото количество данни (big data).

Статията на Колю Коев „Всекидневното измерване или за една пресечна точка меж-

ду феноменология и етнометодология“ представя своеобразна прецизна демонстрация на един от подходите на т. нар. „нова социология“. Авторът разкрива специфичния подход на етнометодологията, характеризира се със своята атеоретична стилистика (с. 45). Той предлага „еретично“ изместване (по неговите собствени думи) – засрещането между феноменология (М. Хайдегер) и етнометодология (Х. Сакс), за да покаже „потенциалите на един непризнаван от нея [етнометодологията] теоретичен хоризонт за собствено етнометодологично разгръщане“ (с. 46), както и приликите и разблъгванията между двете школи. Конструирането на теоретични понятия е абстракция, редуциране и загуба на смисъл. Оттук произлиза интересът към функционирането на категориите, в които социалните актьори мислят света (т. нар. „практически формализации“). Следователно всекидневните редове са нередуцируеми до абстрактни обяснителни модели, тъй като самите социални редове са несъизмерими. А собствената методология на етнометодологията се „вгражда“ в „локални култури“ (с. 64).

Светла Колева в „Социалните науки и съвременните форми на националното: преосмисляне на наследството“ обръща внимание на трудностите в анализа и концептуализирането на националното и последиците от тях. Националното е схванато в три ракурса като: 1. основа на възникване и практикуване на социалните науки, 2. обект на изследване, и 3. обяснителен принцип. С процесите на глобализация национално и държавно се раздале-

чават и така се разгръщат „нови политически фигури на нацията“. Обществата преди процесите на глобализацията се явяват основата, върху която стъпват конкретни социологически школи и теоретизации, които обаче пропускат в анализите си връзката между нация и общество. Нациите са маркирани от „желанието да живеем заедно (...) въз основа на общо споделено пространство“ (с. 79). Така нацията се превръща в (политически) проект.

Колева се противопоставя срещу три ключови концептуализации във формирането на понятието за нация:

Отреждането на централно място на историческото мнозинство, което не отговаря на съвременните реалности и формиране на идентичности. В тази ос тя предлага поставянето на историческото мнозинство в историческа перспектива (с. 82).

Нацията като историческа цялост, гарантирана от общ език, религия и култура. В това направление тя настоява за мултиетничното разглеждане на нацията.

Митът за общия произход, чрез който историята е превърната в застинала реалност. Тук тя е на мнение, че на историята следва да се гледа като динамичен процес.

Въз основа на тези критики Колева предлага подход, включващ хетерогенността във формирането на нацията, чрез който тя да се осмисли по-скоро като проект за политическа общност. Миналото става достъпно в неговото непрестанно преработване от перспективата на настоящето. Тоест ракурсът към нацията е през теориите за паметта. Статията на Светла Колева е и своеобразно начало на следващата част от сборника, посветена на националното.

Втората част от сборника е озаглавена „Неканонични исторически ракурси“. В нея се откроява статията „Каква е тази яхния? (Парадоксите при българската кулинарна културна модернизация след Освобождението от османското владичество)“ на Райчо Пожарлиев. Авторът се интересува от протичащите процеси по модернизация и хибридизиране на кухнята въз основа на регионални специфики. Освобождението е интерпретирано в двоен код, от една страна, през национализма – връщането към традициите в храненето, от друга, през европеизацията – приобщаването към

кулинарните стандарти на Европа. Самото хранене е охарактеризирано през неговата уникалност, като обвързано с вкуса и удоволствието. Национализмът трудно е припознат в българската кулинарна традиция, тъй като спецификите на българската кухня са по-скоро регионални. Преди Освобождението хранителната култура е рудиментарна, храната е продукт на самозадоволяващото се стопанство и затова „масовата хранителна култура е еднообразна и лишена от изкусност“ (с. 108). Оттук и трудността да се отговори на въпроса как се модернизира – как при самозадоволяващото се стопанство, където храната е функция на икономическото, се ражда кухня, която е функция на удоволствието. На постния хоризонт на блудкавата каша липсва национална специфика, защото няма какво да отличи и оразличи българската кухня, поради липсата на многообразие. Тоест храната няма как да бъде вписана в националния проект. А оттук и навлизането на „новото“ се извършва не поради вкусовите качества, а поради принудата (с. 111). Модернизацията на кулинарната култура всъщност е нейното обогатяване по европейски модел и образец. Така доброто хранене се „мисли директно в контекста на идеята за свободата“ от ориенталски влияния и български традиции (с. 114). Националното от своя страна се изковава от фините различия и синтетично-аналитични маниери. Един от приносите на статията е, че авторът проследява как се формира естетическото измерение на хранителната култура. Всъщност, както показват и други автори (Гаврилова, 2016; Дечев, 2010), социализмът „реанимира автентичната българска кухня“ чрез наименуване и сигнификация (с. 121).

Във втора част се отличава и статията „Османска София срещу ориенталска София: факти, гледки и фантазми“. Александър Кьосев демонстрира с виртуозност как се сменят очилата, през които се гледа градът. Той се занимава с образите на София в двойката визия-фантазия (с. 125). Историческата реконструкция е изключително детайлна и богата. Вариативността на погледите на пътешествениците и биографите към града корелира с историческите периоди, които въобразяват града диференцирано. Османският град по неговата

структура не се нуждае от политическо зрелище, а образът му е резултат от религиозно-политическо устройство. Гледките се представят пред очите на Аллах (с. 131) и затова градът се разкрива чрез вертикалната (видимата отдалеч) и вътрешната перспектива (интериор). Оттук и разликата в рефлексите на османските (напр. Евлия Челеби) и европейските пътешественици. Докато османските пътешписци виждат столица на огромна провинция, то европейците забелязват живописността отдалеч и грозотата отблизо. Последните нямат чувствителност към собствените кодове на разбиране на османския град, а го разглеждат в съпоставка с европейските. Сокаците и махленската структура изглеждат неподредени и объркани. През XVII век в погледа на европейските пътешественици градът се полага в образ на упадък въз основа на позиционирането му в „трагична археологическа карта“ в европоцентрична версия на историята. През XVIII–XIX век пространството на османския град се обозначава основно през екзотиката (банята като средоточие на еротичния фантазъм), който отчасти компенсира грозотата и хаоса. Тоест европейците откриват интериорния поглед, но екстериорният остава белязан от грозотата. XIX век превключва визуалния режим – ориенталската аура е отпаднала, градът отблъсква физически (с. 143), той е място на погнусата. Така градът е схванат преди всичко като „антипод на модерната урбанистка утопия“ (с. 145) и предизвиква отвращение. А този образ според Кьосев е изместване на погледа от собствените проблеми на индустриалния град и е индикатор за самоколонизация (чрез интериоризирането на европоцентричния фантазъм). Тук е важно да маркираме разликите в перспективите на Пожарлиев и Кьосев – докато при Пожарлиев модернизацията носи естетическата наслада от храната, то при Кьосев е видяна като нормативна форма на (въз)приемане на града и самоколонизация.

В тази част са интересни и студиите на Николай Янев и Любомир Пожарлиев. Николай Янев се занимава със структурата на ВМРО преди Освобождението, която е разглеждана като престъпна група с икономически мотиви. При размиване на идеологията на

свободата, твърди Янев, печалбите се превръщат във водещ мотив за функционирането на организацията. Тезата е, че тази група, чрез монопола над оръжието (насилието), се „стреми да се превърне в държава“ (с. 169). От своя страна Любомир Пожарлиев анализира транспортната инфраструктура и бригадирското движение. Пожарлиев прави сравнение между Югославия и България – докато в България транспортната инфраструктура се възприема през тезата за строежа на нова социалистическа държава, то в Югославия се асоциира със създаването на транснационална идентичност, тоест през националното (с. 193–199).

В част трета от сборника – „Перипетиите на публичното“, Ружа Смилова в „Препрочитайки Хана Аренд: за „баналността на злото“, отказа от мислене и деполитизацията на демократичната политика“ контекстуализира понятието за „баналността на злото“ в творчеството на Хана Аренд и го прочита през тезите за политическото действие и способността за съждение. Политическото действие е обвързано със свободата и спонтанността, и е множествено, защото хората живеят в общества. Самото действие е неутилитарно и се извършва заедно (тоест е политическо). Съвременните процеси на „деполитизация“ на политиката и разширяването на зоните на техническа експертиза и администрация редуцират вклинените в човешкото действие свобода и способност за съждение (с. 210). Оттук и тезата за „баналността на злото“ – отказът от заемане на позиция, от морални съждения, води до чудовишни престъпления. А администрацията до отказ да отговаряме за действията си.

Иван Кръстев, в статията „Страхът от намаляващите числа“, прави разграничение между либерални и нелиберални политики в съвременността. Неговата теза е, че с промяната на изборителното тяло етнокултурните мнозинства се опитват да запазят своята власт и идентичност в условия на намаляващо население (с. 221). Демографската тревожност е уловима най-силно в страните от Централна и Източна Европа. Вместо обаче застаряваща Европа да вижда в миграцията разрешение на демографската криза, нелибералните политики я конструират като заплаха. Тези страхове са подклаждани от популизма, който твърди,

че дава техен отговор, конструирайки „гражданството като привилегия, която върви с етническата принадлежност“ (с. 227).

Стефан Попов, във „Въведение в проблематиката на риска“, се занимава със социологическите концептуализации на понятието за риск и посредством тях изработва собствено понятие. Сред социологическите теории за риска той отличава тезите на Бек, Фуко, Дъглас и Луман, като за него най-сериозна е концепцията на Луман, тъй като той свързва риска с човешкото действие в опозиция с опасността. Оттук и базовото разграничение, върху което е основана статията, между риск и заплаха. Един кратък пример – заплахата винаги е скачена към експертиза (военна) и обект на заплаха, докато рискът може да остане безобектен, а оттук и вариабилността на експертизите за анализа му (с. 235). Така е изведена и тезата, че рискът е прикрепен много повече към темата за сигурността.

Нели Огнянова, в „Цифровата демокрация на прага на пост-пост-истината“, се фокусира в употребата на цифровите технологии с политически цели. Социалните мрежи стават участници в политическото поле – с техните стратегии по микротаргетиране, поляризация на общественото мнение, интензивно излагане на вредно съдържание и дезинформация (с. 249). Огнянова обръща внимание на нуждата от регулация на съдържанието (с. 253). Тя извежда един особено ценен парадокс – икономическият интерес, смята тя, противоречи на публичното благо.

Милена Якимова, в „Професията на журналиста и перипетията на свободното слово“, изследва как журналистите съучастват в производството на пропагандно съдържание вследствие на структурирането на професията на журналиста в нов контекст – на пазарно-лобистка среда. Входът в професията става лесен, а професията е белязана от липса на престиж и несигурност. В практикуването ѝ се забелязва и континуитет от комунистическия режим спрямо практиката на автоцензуриране и оценяването на адекватността на съдържанието спрямо политическата власт. Така с ограничени правомощия и автономията самата професия остава несвободна – журналистите се радват, когато не ги карат да очернят някого.

Настанало е времето на поръчковата пропаганда (с. 269). Тук може да се търси сходство с тезата на Нели Огнянова – икономическият интерес противоречи на публичното благо, но и на (по дефиниция) автономната професия.

Леа Вайсова разглежда национализма във връзката с реабилитирането на „традиционни християнски ценности“ – националистическият дискурс към бежанците, открива тя, корелира с образите на жените и ЛГБТИ+ общностите. Ако при анализа на тези дискурси се отчетат и тяхното авторство и източници, те спокойно могат да бъдат вписани в темата за пропагандата.

Част четвърта от сборника – „България и Европа: ценности в движение“, започва със статията на Боян Захариев „Единство или многообразие? За универсалното и особеното в някои ценностни структури в Европа и България“, в която той прави анализ въз основа на Световното изследване на ценностите и Европейското изследване на ценностите. Подходът е новаторски, тъй като не са представени само едномерни разпределения, а групиране – как определени ценности се съчетават. Направено е сравнение между Европа, останалия свят и България. Спрямо интимността и сексуалността – България е на средния път между останалия свят и Европа. По отношение на практиките, свързани със смъртта, в България е слабо представен европейският модел, в който са допустими абортите, евтаназията и самоубийството (с. 320). Желаните качества при децата в България се отличават с уникален модел, който изключва идеите за тяхната независимост. Социалното доверие в България е свито до доверие в семейството и личните познати. В модела от ценности за демокрация и добро управление България повече се доближава до останалия свят, тъй като е застъпено изискването за силно лидерство (с. 327), въпреки че демократичните ценности ни приближават до Европа.

В четвърта част прави впечатление и статията на Радостина Антонова „Традиционни ценности, фатализъм и опит от между- и вътрегрупови взаимодействия при български и ромски младежи“, която е посветена на охарактеризирането на младежите от малцинствени групи чрез противопоставянето на тради-

ционни норми и индивидуални потребности. Изследването е лонгитудно и резултатите показват постепенното автономизиране на младите роми през 2017 г., като основен механизъм за откъсване от традиционните норми е образованието. Същевременно за приемащите традиционните норми основна нагласа остава фатализъмът, свързан с преживяването на изключването на тази стигматизирана група. Въпреки че текстът е базиран върху конкретни проучвания, той по своята същност е дълбоко интерпретативен. Самата авторова интерпретация обогатява изследваните данни.

Мария Стойчева прави обзор на съществуващата литература и изследвания за външните образи на Европа. Позитивните представи за нея са свързани със собствения ѝ образ за себе си – с историята, а негативните – с икономиката, защото Европа се представя като „западна икономика“ (с. 354). Отвън Европейският съюз по-малко се представя като нормативна сила и политически актьор. Стойчева се интересува от подходи в изграждане на образи, които биха преодолели европоцентризма.

Текстът на Петя Славова, Росалина Тодорова и Нина Денисова „Мобилностите в представите на „не-мобилните“: икономически и културни аспекти в селските райони Троян, Априлци и Угърчин“ разглежда селските райони и преживяванията на оставащите в тях (това са представители на бизнеса, НПО, администрацията) през интерпретативния ключ на описанието на техния собствен антипод – „мобилните“. Статията разчита на типологизацията на мобилността. От една страна, изходящата, която е свързана с проблеми със заетостта в изследваните райони и има специфична структура, поради профила на заетостта (предимно тежък труд за мъже). Жените се оказват провокатори на мобилността (с. 372). От друга, входящата, която е противодействие на изходящата, но този тип мобилност, поради спецификите си, поражда конфликти. От трета страна, временната мобилност, която е продиктувана от финансово-икономически мотиви. Парадоксът е, че самият бизнес провокира изходящата и временната мобилност и същевременно представя себе си като жертва на тези процеси.

Петата част от сборника – „Образование и неравенства“ – започва със статия на Светла

Маринова. В „Резонанс и (не)равенство“ тя се занимава с детайлно реконструиране и критика на теорията за резонанса на Хартмут Роза от гледна точка на евристичната ѝ стойност по отношение на образователните неравенства (с. 387). Смята се, че понятието за резонанс съдържа потенциала да върне силата на критическата теория, тъй като е по-чувствително към субектността (с. 393–394). Една от тезите на Роза е, че ускоряването на модерността води до отношения на отчуждение. Оттук и понятията за резонанс и отчуждение са прецизирани към училищната среда. Училището е среда, в която е възможно да се включат отношения по оста – резонанс-отчуждение. То дава шанс да се формират ниши на отношения на резонанс, а тези отношения са свързани с неравенствата – децата с нисък образователен статус са най-засегнати от отчуждението (с. 402). Маринова е силно критична към теорията поради нейната вътрешна нормативност.

В „Равенство на възможностите, неравенства и социална справедливост“ Румяна Стоилова разглежда разбирането за справедливост, обвързано с концепцията за равенство на възможностите. Тя прави обзор на съществуващите изследвания и обяснява с какво се отличават източноевропейските общества, като охарактеризира и България, в която открива амбивалентна нагласа за „нормативно приемане на по-големи неравенства, дължащи се на по-голям принос в работата, и неприемане на съществуващите неравенства“ (с. 417). Тези нагласи се диференцират спрямо дохода, тъй като най-ниските подоходни слоеве в по-голяма степен подкрепят равното разпределение на дохода. Следва да се отбележи умереният подход в анализа на неравенствата – те са схванати не само като негативна характеристика на съвременните общества (за нея негативни са такива неравенства, които са базирани на биологичното), а и като позитивна (подкрепяйки принципа на заслугите).

Пепка Бояджиева демонстрира с финес ролята на образованието отвъд неговите икономически значения, доминиращи в съвременните политики към образованието. Тя акцентира върху социалната роля на образованието, която интерпретира през теориите за

признаването на идентичността (Аксел Хонет) и признаването на въпроса за справедливостта (Нанси Фрейзър). Така образованието е разглеждано като удоволствие и като част от знаковата икономика, защото образователното ниво може да бъде разграничаващ принцип (с. 449). Образованието от своя страна дава по-големи възможности за новите потребности на съвременните общества – преизграждане за идентичността и поддържането на гъвкава идентичност. Тя дава пример с германската традиция на висшето образование, в която науката е самостоятелна ценност, а студентството се разглежда, от една страна, през концепцията за свобода, а от друга, като преход от непълнолетието. Според нея инструментализирането на образованието го лишава от по-широкия социален контекст и значения, в които то изпълнява своята роля.

Последната, пета част – „Опитомяване“ на извънредното“, започва със статията на Майя Грекова „Извънредна не-общност (Българите на о-в Ливингстън)“. Грекова се пита възможна ли е общност в контекста на българската експедиция на Антарктида. При пребиваването в експедицията на Антарктида участниците са с разнообразен опит, знания и цели, но между тях има общи неща – авантюристичен дух, физическа и психическа устойчивост и екипност. В този студен и временен свят няма как да си тръгнеш – групата е в пространствен капан. Отношенията се характеризират с доверие в другия и желание да помогнеш. Но това не е общност според Майя Грекова. Тя оприличава отношенията като „съседство“, което съдържа шанса за доближаване до другия. Пространствената близост създава условия за потенциално отваряне към по-голямо внимание към другия.

Рада Смедовска-Тонева е посветила своя текст на юридическото разбиране на извънредното положение и акцентира върху изкушенията от злоупотреби от страна на изпълнителната власт. Позовавайки се на Джорджо Агамбен и идеята, че при извънредното положение правовата държава се суспендира в полза на изпълнителната власт, тя разглежда извънредното право в английската и френската традиции и показва, че включването на механизмите на извънредното положение зачестява. Така всъщност някои контролни

механизми се превръщат в постоянни и се нормализират (с. 484). Според нея приемането на подобни законодателства е популистско решение, което „създава усещането за бързо възстановяване и опазване на обществения ред в страната“ (с. 486). Принципът на извънредността засенчва правото и законите. Така тезата ѝ е, че извънредното законодателство се превръща в инструмент за управление на социалните конфликти (с. 491).

Юлиана Методиева се занимава с причините за ниското ваксинационно покритие сред ромите в България. Според нея една от основните причини е в липсата на лидерство (от страна на новата или старата ромска интелигенция), която се запълва от влиянието на протестантските деноминации и пастори. Оттук приемането на религиозно обяснение на света – „Бог ни пази“, „болестта е божествено наказание“, води до практики, които подценяват риска.

Мила Минева е посветила статията „Covid, ergo zoom“ или как класиката стана популярна“ на визуалните коментари на пандемията от Ковид-19. Според нея изображения от високата култура функционират като дигитален фолклор – придават смисъл на всекидневния опит. Част от тези изображения иронично преобръщат публичните политики (с. 506), но са и критика на самите нас. А високите културни образци се превръщат в обща култура и визуални клишета.

Вероника Димитрова

Литература

- Gavrilova, R. (2016). *Semeynata stsena. Antropologicheska istoriya na semeynoto hranene v Bulgaria v modernata epoha*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo [Гаврилова, Р. (2016). *Семейната сцена. Антропологическа история на семейното хранене в България в модерната епоха*. София: Университетско издателство].
- Dechev, S. (2010). *V tarsene na balgarskoto. Mrezhi na natsionalna intimnost (XIX–XXI vek)*. Sofia: Institut za izsledvane na izkustvata [Дечев, С. (2010). *В търсене на българското. Мрежи на национална интимност (XIX–XXI век)*. София: Институт за изследване на изкуствата].